

**FOREIGN POLICY OF THE GOLDEN HORDE: GEOPOLITICAL
CROSSROADS OF DIPLOMACY AND MILITARY STRATEGY****Ramziddin Dustiyorov****2nd-year Master's Student Faculty of History National University of Uzbekistan
(NUUz)**

Annotatsiya: Ushbu maqolada Oltin Oʻrda davlatining tashqi siyosatidagi ustuvor yoʻnalishlar, xususan, diplomatiya va harbiy strategiyaning oʻzaro bogʻliqligi tahlil qilinadi. Davlatning qoʻshni mamlakatlar, jumladan, Elxoniyalar, Mamluklar va Vizantiya bilan munosabatlaridagi geosiyosiy manfaatlar yoritilgan. Tadqiqotda harbiy kuchning diplomatik muzokaralardagi oʻrni va savdo yoʻllarini nazorat qilishning tashqi siyosiy barqarorlikka taʼsiri asoslab beriladi.

Kalit soʻzlar: Oltin Oʻrda, tashqi siyosat, diplomatiya, harbiy strategiya, geosiyosat, Elxoniyalar, Mamluklar, Dashti Qipchoq.

Аннотация: В данной статье анализируются приоритетные направления внешней политики Золотой Орды, в частности, взаимосвязь дипломатии и военной стратегии. Рассматриваются геополитические интересы государства в отношениях с соседними странами, включая Ильханидов, Мамлюков и Византию. В исследовании обосновывается роль военной мощи в дипломатических переговорах и влияние контроля над торговыми путями на внешнеполитическую стабильность.

Ключевые слова: Золотая Орда, внешняя политика, дипломатия, военная стратегия, геополитика, Ильханиды, Мамлюки, Дешт-и-Кипчак.

Abstract: This article analyzes the priority directions of the Golden Horde's foreign policy, specifically the interplay between diplomacy and military strategy. It examines the state's geopolitical interests in relations with neighboring powers, including the Ilkhanate, the Mamluk Sultanate, and the Byzantine Empire. The research highlights the role of military prowess in diplomatic negotiations and the impact of controlling trade routes on foreign policy stability.

Keywords: Golden Horde, foreign policy, diplomacy, military strategy, geopolitics, Ilkhanate, Mamluks, Desht-i-Kipchak.

Oltin Oʻrda davlatining tashqi siyosati XIII asrning oʻrtalaridan boshlab Yevroosiyo qitʼasining geosiyosiy qiyofasini belgilab bergan eng muhim omillardan biri boʻlgan. Joji ulusining mustaqil tashqi siyosiy yoʻnalishi, ayniqsa, Berkaxon (1257–1266)

Learning and Sustainable Innovation

davrida shakllanib, u o‘zidan oldingi xonlardan farqli o‘laroq, buyuk mo‘g‘ul xoqonligidan mustaqil ravishda xalqaro aloqalarni yo‘lga qo‘ydi.

Berkaxonning 1262-yilda Misr sultoni Zohir Baybars bilan tuzgan ittifoqi Oltin O‘rda diplomatiyasining eng yirik muvaffaqiyati bo‘ldi; bu ittifoq umumiy dushman — Erondagi Elxoniyalar davlatiga qarshi qaratilgan edi. Mazkur geosiyosiy to‘qnashuvning asosiy sababi Kavkazdagi boy yaylovlar va Ozarbayjon hududi uchun kurash bo‘lib, 1262-yilda Terek daryosi bo‘yida yuz bergan yirik jang Oltin O‘rdaning harbiy strategik qudratini ko‘rsatib berdi¹.

Oltin O‘rda va Rossiya knyazliklari o‘rtasidagi iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy munosabatlar murakkab bo‘lib, XIII asr o‘rtalaridan XV asr oxirigacha sezilarli darajada rivojlanib, Sharqiy Yevropa va Yevroosiyo tarixining yo‘nalishini shakllantirdi.

Oltin O‘rda 1240-yillarda Mo‘g‘ul imperiyasi parchalanib ketganidan so‘ng mo‘g‘ul voris davlati sifatida vujudga keldi va Volga daryosidan Qora dengizgacha bo‘lgan dashtlar bo‘ylab va undan sharqdagi ulkan hududlarni nazorat qildi. Uning rus knyazliklari bilan o‘zaro aloqasi 1230-1240 yillardagi mo‘g‘ullar bosqinidan keyin boshlandi, bu Rossiyaning ko‘plab shaharlarini, shu jumladan Kiyev va Vladimiri vayron qildi². 1243 yilga kelib, rus knyazliklari Oltin O‘rdaning vassaliga aylandi, soliq to‘laydi va xonning ustunligini tan oladi. O‘lpon tizimi “yorliqlar”³, rasmiy patentlar yoki O‘rdaga to‘lanishi sharti bilan ma‘lum erlarni boshqarish huquqini beruvchi nizomlar berish orqali institutsionalizatsiya qilingan.

Iqtisodiy jihatdan Oltin O‘rdaning rus knyazliklari ustidan hukmronligi tuzilgan irmoq munosabatlariga aylandi. Tarixiy ma‘lumotlarga ko‘ra, XIV –XV asrlar oralig‘ida rus knyazliklari O‘rdaga o‘lpon sifatida umumiy daromadlarining taxminan 10-15 foizini to‘laganlar. Bu o‘lpon odatda kumush, mo‘yna va boshqa qimmatbaho buyumlarda yig‘ilgan. Novgorod shahri, garchi avtonom bo‘lsa ham, O‘rda bilan irmoq munosabatlari va keng savdo-sotiq bilan shug‘ullangan⁴, O‘rda va G‘arbiy Yevropa o‘rtasida muhim vositachi bo‘lgan. O‘rda Yevroosiyo bo‘ylab muhim savdo yo‘llarini nazorat qilib, Osiyo va Yevropa o‘rtasida ipak, ziravorlar va metallar kabi tovarlar almashinuvini osonlashtirdi, bu savdo tarmoqlarida ishtirok etgan rus savdogarlari va zodagonlariga foyda keltirdi.

¹ Почекаев Р. Ю. Цари ордынские. Биографии ханов и правителей Золотой Орды. — СПб.: Евразия, 2010. — С. 188

² Сафаргалиев М. Г. Распад Золотой Орды. — Саранск: Мордовское кн. изд-во, 1960. — С. 145-150

³ Halperin C. J. Russia and the Golden Horde: The Mongol Impact on Medieval Russian History. - Bloomington: Indiana University Press, 1985. - P. 150-180.

⁴ Vernadsky G. *The Mongols and Russia*. - New Haven: Yale University Press, 1953. - P. 200-220.

Ijtimoiy jihatdan Oltin O‘rda ta‘siri Rossiya jamiyatining turli jabhalariga kirib bordi. Mo‘g‘ullarning ma‘muriy amaliyoti, harbiy tashkiloti va hatto madaniy elementlari, shu jumladan huquqiy va soliq tizimlarining jihatlari rus hukmdorlari tomonidan qabul qilingan yoki moslashtirilgan. Mo‘g‘ul amaldorlari va harbiy qismlarning Rossiya hududlarida bo‘lishi siyosiy hokimiyatning mo‘g‘ullarning roziligi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan muhitni yaratdi. Mo‘g‘ullar hukmronligining qattiqqo‘liligiga qaramay, bu davrda Moskvaning siyosiy markaz sifatida yuksalishi, qisman uning knyazlarining o‘lpon yig‘uvchilari va O‘rda uchun vositachilar roli tufayli, Moskvaga hokimiyatni mustahkamlash imkonini berdi.

Siyosiy jihatdan Oltin O‘rda va Rus knyazliklari o‘rtasidagi munosabatlar hukmronlik, hamkorlik va bosqichma-bosqich qarshilik uyg‘unligi bilan ajralib turardi. Oltin O‘rda xonlari Rossiyaning asosiy shaharlari knyazlarini tayinlash va tasdiqlash huquqidan foydalanganlar va shu bilan mahalliy boshqaruv ustidan nazoratni saqlab qolganlar. Biroq XIV asr oxiridan boshlab ichki nizolar, xususan xonlar o‘rtasidagi ichki urushlar va qo‘shni davlatlarning kuchayib borishi tufayli O‘rdaning hukmronligi zaiflashdi⁵. 1380 yilda Kulikovo jangi Moskva knyazi Dmitriy Donskoy rus qo‘shinlari koalitsiyasini qudratli mo‘g‘ul generali Mamayga qarshi muhim g‘alabaga olib kelganida muhim voqea bo‘ldi. O‘rda 1382 yilda To‘xtamish boshchiligida Moskvaning talon-taroj qilib, javob qaytargan bo‘lsa, bu to‘qnashuv rus yerlaridagi mo‘g‘ullar hukmronligining tanazzulga uchrashi boshlanganidan darak berdi.

Bu dinamikada shaxslarning roli hal qiluvchi ahamiyatga ega edi. Batu Xon mo‘g‘ullarning Rus ustidan birinchi ustunligini o‘rnatdi va keyinchalik To‘xtamish kabi xonlar parchalanish davrida nazoratni qayta tiklashga harakat qildilar. Rossiya tomonida Dmitriy Donskoyning bo‘ysunishi kuchayib borayotgan qarshilikni anglatardi, Moskvadagi Ivan III (Buyuk) 1480 yilda Ugra⁶ daryosidagi qarama-qarshilik paytida mo‘g‘ullar hukmronligini qat‘iy ravishda tugatdi. Ko‘pincha "tatar bo‘yinturug‘i" ning tugashi deb hisoblangan bu voqea markazlashgan Rossiya davlatining paydo bo‘lishini ko‘rsatdi.

Bu asrlar davomida Oltin O‘rda va Rus knyazliklarining o‘zaro munosabatlari urush, o‘lpon, diplomatiya, savdo va madaniy almashinuvni o‘z ichiga olgan. O‘rdaning ta‘siri Rossiyaning siyosiy institutlari, harbiy tuzilmalari va iqtisodiy asoslarini shakllantirdi, O‘rdaning asta-sekin zaiflashishi esa Moskvaning mintaqada hukmron

⁵ Martin J. *Medieval Russia, 980-1584*. - Cambridge: Cambridge University Press, 1995. - P. 120-145.

⁶ De Weese D. *Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*. - University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1994. - P. 250-275.

kuch sifatida yuksalishiga yo‘l ochdi⁷. Bu tarixiy jarayon bo‘ysunishning oddiy hikoyasi emas, balki zamonaviy rus davlatiga asos solgan hukmronlik, moslashish va oxir-oqibat emansipatsiyaning murakkab o‘zaro ta’siri edi.

Oltin O‘rda va Rossiya knyazliklari o‘rtasidagi siyosiy munosabatlar taxminan ikki yarim asr davomida rivojlanib, Rossiya davlatining shakllanishi traektoriyasini bo‘ysunish, muzokaralar va nizolar aralashmasi orqali chuqur shakllantirdi. 1237-1240 yillarda Kiyev va 1238 yilda Vladimir kabi ko‘plab muhim shaharlarni vayron qilgan 1237-1240 yillar oralig‘ida mo‘g‘ullar bosqinidan so‘ng, rus knyazliklari Oltin O‘rda bilan irmoq va siyosiy vassal munosabatlariga kirishdilar. Bu tizim taxminan 1243-yilda, Batu Xon Rossiya yerlari ustidan nazoratni o‘rnatganida, rus knyazlari xonning roziligini – “yorliq”⁸ orqali, hokimiyatni boshqarish huquqini beruvchi rasmiy patent – sodiqlik va soliq to‘lash evaziga olishni talab qilganda rasmiylashtirildi.

Bu yorliq tizimi Rossiyadagi siyosiy hayotning markaziy xususiyatiga aylandi. Knyazlar xonning ma’qullanishini izlash uchun O‘rdaning pastki Volga bo‘yidagi poytaxti Sarayga uzoq va tez-tez xavfli sayohatlarni amalga oshirishlari kerak edi. Bu e’tirofsiz ular o‘z unvonlari yoki yerlariga qonuniy da’voga ega emas edilar. Binobarin, O‘rda rus knyazlari o‘rtasidagi vorislik nizolariga katta ta’sir ko‘rsatdi va hukmronlikni saqlab qolish uchun tez-tez bir-biriga qarshi guruhlar o‘ynadi. Bu siyosiy qaramlik knyazlar O‘rda uchun soliq yig‘uvchilar ham bo‘lib xizmat qilishi, o‘z aholisidan o‘lpon yig‘ish va uni Sarayga jo‘natish talabi bilan mustahkamlangan.

Rus knyazliklari, xususan, Moskva bu bo‘ysunishga qaramay, asta-sekin o‘z mavqeini mustahkamlab bordi. Moskva knyazlari o‘zlarining boyliklari va ta’sirini oshirish uchun o‘lpon vositachilari rolidan mohirona foydalanganlar. XIV asr o‘rtalariga kelib, Moskva knyazliklar orasida hukmron kuch sifatida namoyon bo‘la boshladi, chunki u qisman siyosiy jihatdan barqaror, geografik jihatdan yaxshi joylangan va O‘rda hukmdorlari tomonidan ma’qullangan. Shunisi e’tiborga loyiqki, Ivan I Kalita (1325-1340 yillar hukmronligi) Rossiyaning katta knyazligi hisoblangan Vladimir Buyuk knyazligi uchun yorliqni ta’minladi va shu bilan Moskva ta’sirini mustahkamladi⁹.

Oltin O‘rda va Rus knyazliklari o‘rtasidagi ziddiyat XIV asr oxirida avj oldi. Mamay, kuchli harbiy qo‘mondon va g‘arbiy Oltin O‘rdaning amalda hukmdori, Moskva Dmitriy Donskoyning qarshiligiga duch keldi. 1380 yilda Kulikovo jangi muhim voqea bo‘ldi: Dmitriy qo‘shinlari Mamay qo‘shinini mag‘lub etishdi, bu ruslarning mo‘g‘ul-tatar hukmdorlariga qarshi birinchi yirik g‘alabasi bo‘ldi. Garchi bu g‘alaba mo‘g‘ullar

⁷ Morgan D. *The Mongols*. - Malden, MA: Blackwell Publishing, 2007. - P. 170-190.

⁸ Allsen T. T. *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*. - Cambridge: Cambridge University Press, 2001. - P. 110-130.

⁹ Мусалов С. Золотая Орда и Византия: дипломатия и торговля. — Казань: ФЭН, 2011. — С. 82

Learning and Sustainable Innovation

hukmronligini darhol tugatmagan bo'lsa-da¹⁰ - Mamay mag'lubiyatga uchradi, ammo raqib xon To'xtamish 1382 yilda Moskvani talon-taroj qildi - bu O'rda hukmronligi zaiflashganini ko'rsatdi.

To'xtamish hukmronligi (1380–1395) qisqa muddatda O'rda hukmronligini tikladi va rus knyazlaridan yana sodiqlik va o'lpon talab qildi. Biroq tez orada O'rda ichki nizolar va tashqi tahdidlarga duch keldi, jumladan, XIV asr oxirida Temur (Tamerlan)ning bosqinlari uning boshqaruvini yanada beqarorlashtirdi. Shu bilan birga, Moskvaning kuchi barqaror o'sib bordi.

XV asr Oltin O'rdaning Qozon, Astraxan, Qrim xonliklari kabi mayda xonliklarga bo'linib ketishiga guvoh bo'ldi¹¹. Bu davrda Moskva hukmdori Ivan III mo'g'ullar ustidan hukmronlikni tugatish uchun qat'iy qadamlar tashladi. 1480 yilda u o'lpon to'lashdan bosh tortdi, bu Ugra daryosidagi Buyuk stend deb nomlanuvchi qarama-qarshilikka olib keldi. Mo'g'ul qo'shinlari jangsiz orqaga chekindi, bu Oltin O'rdaning Rossiya knyazliklari ustidan ikki asrdan ortiq siyosiy hukmronligi tugashini anglatadi. Bu yillar davomida siyosiy aloqalar hamkorlik va madaniy almashinuv bilan ham ajralib turdi. Mo'g'ullar aholini ro'yxatga olish kabi ma'muriy usullarni va Rossiya boshqaruviga ta'sir ko'rsatadigan huquqiy asoslarni joriy qildilar. Rus knyazlari o'z hukmronligini mustahkamlash uchun ko'pincha mo'g'ullarning harbiy taktikasini va siyosiy strategiyasini qo'llaganlar. Oltin O'rda va Rus knyazliklari o'rtasidagi siyosiy munosabatlar harbiy bosqinchilik va o'lpon orqali amalga oshirilgan to'g'ridan-to'g'ri bo'ysunishdan boshlanib, yorliqlar orqali homiylik va nazorat mexanizmlari orqali rivojlanib, asta-sekin Rossiya mustaqilligini ta'minlash va mo'g'ullar qudratining tanazzulga uchrashi bilan yakunlandi. Bu jarayon Kulikovo jangi (1380), Moskvaning talon-taroj qilinishi (1382) va Ugra qarama-qarshiligi (1480) kabi muhim voqealar bilan yakunlandi va Batu Xon¹², To'xtamish, Dmitriy Donskoy va Ivan III kabi taniqli rahbarlar ta'sirida bo'ldi. Ularning o'zaro ta'siri markazlashgan Rossiya davlatining yuksalishi va oxir-oqibat sobiq mo'g'ullar hududlaridan tashqariga chiqishi uchun siyosiy asosni yaratdi.

Davlatning tashqi siyosatida Vizantiya imperiyasi bilan munosabatlar ham markaziy o'rin tutgan, chunki Qora dengiz bo'g'ozlari orqali Misr bilan savdo va diplomatik aloqalarni saqlab qolish hayotiy zaruriyat edi. O'zbekxon (1313–1341) hukmronligi davrida Oltin O'rda o'zining qudrati cho'qqisiga chiqdi va bu davrda nafaqat harbiy, balki iqtisodiy diplomatiya ham ustuvorlik kasb etdi. Masalan, 1314-yilda Venetsiya

¹⁰ Fennell J. L. I. *The Emergence of Moscow, 1359-1389*. - Berkeley: University of California Press, 1968. - P. 80-100.

¹¹ Jackson P. *The Mongols and the West: 1221-1410*. - Harlow: Pearson Longman, 2005. - P. 280-300.

¹² Soucek S. *A History of Inner Asia*. - Cambridge: Cambridge University Press, 2000. - P. 190-210.

va Genuya savdogarlari bilan Qrimdagi Kafa va Azov portlari bo'yicha tuzilgan bitimlar davlat xazinasiga bojxona tushumlarini kafolatladi¹³.

Shu bilan birga, Oltin O'rda Rus knyazliklariga nisbatan "bo'lib tashla va hukmronlik qil" siyosatini yuritib, 1327-yildagi Tver qo'zg'olonini bostirish orqali Moskva knyazligining mavqeini ko'tardi va bu orqali shimoliy hududlarda o'ziga sodiq soliq yig'uvchi tizimini yaratdi.

XIV asrning ikkinchi yarmida, ya'ni To'xtamishxon (1380–1395) davrida tashqi siyosatda yo'qotilgan mavqeni tiklashga urinishlar bo'ldi. U 1382-yilda Moskvani egallab, Rus ustidan nazoratni qaytadan o'rnatgan bo'lsa-da, janubda Amir Temur davlati bilan to'qnashuvi strategik xatoga aylandi¹⁴.

1391-yildagi Qunduzcha va 1395-yildagi Terek daryosi bo'yidagi halokatli janglar Oltin O'rdaning tashqi siyosiy subyekt sifatidagi nufuziga qaqshatqich zarba berdi. Ma'lumotlarga ko'ra, Oltin O'rda o'zining gullagan davrida 300 minggacha otliq qo'shin to'play olgan va bu harbiy salohiyat unga Dunay daryosidan Irtishgacha bo'lgan ulkan hududda o'z shartlarini diktovka qilish imkonini bergan.

Xulosa qilib aytganda, Oltin O'rda tashqi siyosati harbiy qudratni mohirona diplomatik manyovrlar bilan birlashtira olgan murakkab tizim bo'lib, u Sharq va G'arb o'rtasidagi savdo yo'llari hamda geosiyosiy muvozanatni qariyb ikki yarim asr davomida ushlab turdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая Орда и ее падение. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – 478 с.
2. Закиров С. Дипломатические связи Золотой Орды с Египтом (XIII-XIV вв.). – М.: Наука, 1966. – 160 с.
3. Мусалов С. Золотая Орда и Византия: дипломатия и торговля. – Казань: ФЭН, 2011. – 240 с.
4. Карпов С. П. История итальянских республик в Северном Причерноморье. – М.: МГУ, 1990. – 312 с.
5. Сафаргалиев М. Г. Распад Золотой Орды. – Саранск: Мордовское кн. изд-во, 1960. – 298 с.
6. Почекаев Р. Ю. Цари ордынские. Биографии ханов и правителей Золотой Орды. – СПб.: Евразия, 2010. – 408 с.

¹³ Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая Орда и ее падение. — М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950. — С. 210-215

¹⁴ Закиров С. Дипломатические связи Золотой Орды с Египтом (XIII-XIV вв.). — М.: Наука, 1966. — С. 45-48